

МОВНА НОРМА ТА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ У СФЕРІ ПРИКМЕТНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Однією з найскладніших лінгвістичних проблем, яку мовознавці почали розв'язувати ще у першій половині XIX ст. є поняття мовної норми. Це соціально та історично зумовлена категорія, закріплена у мовній практиці, відносно усталена, хоча й і зазнає в ході розвитку суспільства певних змін.

Особливої уваги потребує дослідження мовної норми в умовах білінгвізму, зокрема у сфері прикметників, що зумовлює актуальність і мету нашої роботи.

Мовна норма вивчалася лінгвістами на різних рівнях мовної системи, теоретичні аспекти нормування і культури мовлення розкриваються у працях Н. Д. Бабич [1], М. М. Іляша [2], А. П. Коваль [6], М. М. Пилинського [11], Т. А. Коць [7], а також у працях російських учених Б. М. Головіна [4], Л. І. Скворцова [12], крім того, явища мовної норми, білінгвізму й інтерференції досліджуються у роботах В. Д. Бондалетова [2], Л. П. Крисіна [9, 10], Г. М. Яворської [13].

Мовна норма – це система обов'язкових реалізацій, прийнятих у мовленнєвій практиці конкретного суспільства на певному етапі його історичного (культурного) розвитку, або іншими словами, це сукупність найбільш стійких, традиційних реалізацій елементів мовної структури, відібраних і закріплених суспільною мовною практикою, це сукупність найбільш придатних для комунікативних цілей мовних засобів, що ним користується мовне суспільство.

Ми дотримуємося думки М. П. Кочергана, що норма – це «сукупність найстійкіших, традиційних реалізацій елементів мовної структури, відібраних та закріплених мовною практикою» [8, с. 160], тобто «сукупність найбільш стійких, традиційних елементів системи мови, історично відібраних і закріплених суспільною мовною практикою; сукупність колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлених ним як правильні, зразкові» [8, с. 74].

Оскільки лінгвальна діяльність виявляється у різних формах і на різних рівнях, то й мовні норми бувають різних видів і типів. По-перше, є норми місцевих (територіальних) та соціальних діалектів. Норми літературної мови, під якими розуміємо колективні реалізації мовної системи, прийняті суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлювані ним як зразкові. Літературні норми являють собою історично зумовлені, відносно стабільні реалізації мовної системи, закріплені в кращих зразках мовотворчості і яким віддає перевагу освічена частина суспільства; вони є ідеалізованим утіленням того загального, що вважається обов'язковим у незліченних конкретних актах мовленнєвої комунікації поміж окремими індивідуумами. Відмінність між нормами стандартної мови та інших різновидів мови етнічної полягає насамперед у тому, що стан літературної норми визначається напруженням між

«системою–нормою–стандартизацією–узусом», тоді як стан норми інших мовних різновидів – лише їхнім співвідношенням із системою та узусом [3].

По-друге, є норми різних рівнів мовної системи, тобто норми лексичні, фразеологічні, словотворчі, фонетичні (акцентологічні, орфоепічні) та граматичні. Вони являють собою історично зумовлені, відносно стабільні реалізації мовної системи, що закріплені мовленнєвою практикою в ієрархічних шарах певної мови. По-третє, є норми стильові, міжстильові та стилістичні.

Поняття норми (не лише мовної) за своєю природою прагматичне і відносне, проте аж ніяк не довільне і не суб'єктивне. Норми створюються людьми, однак вони формуються на підставі реальних суспільних законів. Історична залежність норми була завжди врівноважена іншою її властивістю – відносною стабільністю, необхідною для нормального функціонування мови. У нормі відбувається відбір того, що вже або є в системі, або перебуває в ній у вигляді потенції. Вона вибирає те, що прямо чи опосередковано є в самій системі (тому, власне кажучи, поняття норми і системи не протиставляються).

Природа норми складна і двоїста, бо вона, з одного боку, є категорією лінгвістичною, а з іншого – категорією соціально-історичною і потребує розрізнення понять норми й узусу.

Досліджуючи це питання, необхідно розрізняти поняття *норма мови* і *літературна норма*, спільною рисою яких є відповідність системі мови. Норми літературної мови, вироблені всією суспільною мовною практикою народу, єдині й обов'язкові для всього мовного суспільства і створюють ті умови, в яких може нормально функціонувати літературна мова як засіб спілкування людей.

На лексичному рівні інтерференційний вплив російської мови виявляється у вживанні білінгвами значної кількості русизмів (невмотивовано запозичених слів з російської мови). Це слова типу *письмо* (замість укр. *лист*), *вещі* (замість укр. *речі*), *ковьор* (замість *килим*), *жизнь* (замість укр. *життя*), *об'явленіє* (замість *оголошення*), *этаж* (замість укр. *поверх*), *воздух* (замість укр. *повітря*), *даже* (замість укр. *навіть*). Слід зазначити, що невмотивовані запозичені російські слова в українському мовленні найчастіше оформлюються за фонетичними та морфологічними нормами української мови, в результаті чого виникають явища так званої *подвійної інтерференції* (поєднання різних видів інтерференції в одному слові). Наприклад, у висловах «вони *так рисують*» (пор. з рос. *рисуют* та з укр. *малюють*), «я *так рішив*» (пор. з рос. *решил* і укр. *вирішив*) спостерігаються явища лексико – морфологічної інтерференції (російські лексеми оформлено за морфологічними нормами української мови); вирази «ну не *[o]біжайся на мене*», «я, *ходила в б[o]ль[н]и[ц']*» містять факти лексико-фонетичної інтерференції (російські слова вимовляються за фонетичними нормами української мови).

Виникненню явищ семантичної інтерференції у близькоспоріднених мовах сприяє міжмовна омонімія. Мовці часто несвідомо переносять значення слова однієї мови в іншу, ототожнюють зміст омонімічних лексем взаємодіючих мов. Так, в українському мовленні членів двомовних родин семантична інтерференція спостерігається під час використання слова *неділя* у

невластивому йому в українській мові значенні «тиждень», лексема *мешкати* – у значенні «баритися, гаяти», *стирати* – у значенні «прати».

Щодо явищ граматичної інтерференції, то вони найчастіше фіксуються при формотворенні та словозміні. Серед формотворчих порушень можна назвати такі:

- використання закінчень -ем, -ем, -им в дієсловах 1 особи множини теперішнього часу: *пишем, маюєм, ходим*;
- утворення жіночих імен та по батькові за допомогою суфікса -овн-: *Івановна, Олександровна, Павловна*.

Порушення літературних норм словозміни найчастіше спостерігаються при вживанні не властивих українській мові відмінкових закінчень іменників:

- наявність закінчення -ой в іменниках I відміни в орудному відмінку однини: *весной, головою, сиротой*;
- вживання флексій -ом в іменниках II відміни м'якої та мішаної груп в орудному відмінку однини: *коньом, секретарьом, плечом*;
- використання закінчень -ам, -ям в іменниках I-II відміни в місцевому відмінку множини: *по хатам садам, полям*.

Частотною є інтерференція й у сфері прикметників, як-от:

Русизми	Норма
<i>Справа не варта виїденого яйця</i> <i>Направлений в Україну в якості посла</i> <i>Поштовий ящик</i> <i>Безналічний</i> <i>Ароматизовані есенції</i> <i>Відкрите вболівання</i> <i>Вірна смерть</i>	<i>Справа не варта ламаного гроша</i> <i>Направлений в Україну як посол</i> <i>Поштова скринька</i> <i>Безготівковий</i> <i>Ароматичні есенції</i> <i>Щире вболівання</i> <i>Неминуча смерть</i>

На лексичному рівні вплив російської мови виявляється у вживанні білінгвами значної кількості зросійщених прикметників. Росіянізми в українському мовленні найчастіше оформлюються за фонетичними та морфологічними нормами української мови, таким чином виникає явище «подвійної інтерференції», тобто поєднання різних видів інтерференції в одному слові, наприклад:

Русизми	Норма
<i>Безкольоровий</i> <i>Бісовий вовцюга</i> <i>Безкорисна любов</i> <i>Високоосвідчений</i> <i>Дальнійше формування</i> <i>Екстренне</i> <i>Дружне ставлення</i>	<i>Безколірний</i> <i>Бісів вовцюга</i> <i>Безкорислива любов</i> <i>Високоосвічений</i> <i>Дальше формування</i> <i>Екстрене</i> <i>Дружне ставлення</i>

Порушуються доволі часто акцентологічні норми у сфері прикметників через генетичну близькість української та російської мов. Ця «провокаційна близькість» суттєво впливає на наголошення українських прикметників, наприклад: *яси́н* і *нови́н*, *стари́н* і *близьки́н*, *порядко́в* тощо.

Завдяки інтерференції у сфері прикметників посилюється таке мовне явище, як **міжмовна омонімія**: *бранний* – *бранний* (рос. *ругательный, неприличный* – укр. *бойовий*); *поточний* – *поточний* (рос. *конвейерный* – укр. *повсякденний*), *рідкий* – *рідкий* (рос. *не часто встречающийся* – укр. *той, що перебуває у стані рідини*).

Явища **граматичної інтерференції** найчастіше фіксуємо у закінченнях прикметника чол. роду, наприклад:

близькій – замість *близкий*; *тривкій* – замість *тривкий*; *рідкій* – замість *рідкий*; *далекій* – замість *далекый*.

Також явища граматичної інтерференції спостерігаємо у формах ступенів порівняння:

більш відвертий – *відвертіший*; *більш економний* – *економніший*; *вища міра покарання* – *найвища кара*; *блаженніший* – *блаженіший* або у відмінкових закінченнях прикметників:

блідолиций – *блідолицієго* замість *блідолицього*; *безкрайї* – *безкраїєго* замість *безкрайого*.

Порушуються і синтаксичні зв'язки між словами (зокрема, норми керування й узгодження): *розмовляє на англійській мові*, замість *розмовляє англійською мовою*. Спостерігаються також окремі відмінності у **правописі та утворенні складних прикметників**: *всесвітньо-відомий* діяч – *всесвітньо відомий* діяч, *Євро-азіатський* – *Євразійський*, *діаметрально-протилежні* – *діаметрально протилежні*.

Інтенсивність розвитку та вияву названих типів інтерференції залежить від багатьох лінгвістичних та позалінгвістичних факторів.

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів, 1990. – 231 с.
2. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
3. Васильєва Л. В. Співвідношення «система – норма – стандарт – узус» у штокавських мовах Проблеми слов'язнавства. *Problemy slov'язnavstva* / Л. В. Васильєва. – 2004. – Вип. 54. – С. 104–112 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lnu.edu.ua/page/n54/09.pdf>.
4. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – 2-е изд., испр. – М.: Высш. школа, 1988. – 320 с.
5. Ильяш М. Н. Основы культуры речи / М. Н. Ильяш. – К.; Одесса: Высш. школа, 1984. – 188 с.
6. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. Вид. 3-те. – К.: Вища школа, 1982. – 287 с.
7. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К.: Логос, 2010. – 301 с.
8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 287 с.

9. Крысин Л. П. О перспективах социолингвистических исследований в русистике / Л. П. Крысин // Русистика. – Берлин, 1992. – № 2. – С. 96-106.
10. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин; Отв. ред. Ю. Д. Дешериев; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1989. – 186 с.
11. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1976. – 287 с.
12. Скворцов Л. И. Теоретические основы культуры речи / Л. И. Скворцов. – М.: Наука, 1980. – 352 с.
13. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К.: ВПОЛ, 2000. – 288 с.

С. В. Глушук

РОЛЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ НОРМ РУССКОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ РЕЧИ ШКОЛЬНИКОВ

В условиях реализации в Украине новой парадигмы образования речевой подход к решению главных методических проблем находится в числе наиболее приоритетных. Новые ориентиры и задачи формирования личности, способной целесообразно употреблять языковые средства в соответствии с условиями общения, актуализируют проблему практической направленности обучения языкам, русскому в частности.

Необходимость построения обучения на речевой основе нашла свое отражение в Национальной доктрине развития образования в XXI столетии, Концепции языкового образования 12-летней школы, Государственном стандарте базового и полного среднего образования, школьных программах для общеобразовательных учебных заведений и др. Так, согласно концептуальным положениям Национальной доктрины развития образования Украины в XXI столетии, первоочередной задачей образования является формирование высокой языковой культуры граждан, воспитание уважения и толерантности в отношении к носителям разных языков и культур, в том числе и русского [2, с. 2].

В Украине русский язык рассматривается как язык русского народа – одного из самых многочисленных народов Украины; как язык, на котором создается русскоязычная часть культуры Украины; как язык контакта с другими народами. Знание русского языка имеет социальную значимость, поскольку способствует реализации личностных, культурных, профессиональных и экономических связей [4, с. 2].

Среди важнейших задач учебного предмета «Русский язык» выдвигается формирование литературной речи школьников. Решение ее, по мнению и учителей-практиков, и ученых, в значительной мере зависит от того, будет ли школьник обучен сознательному анализу там, где он стихийно употреблял те или иные средства, то есть научится ли он осмысленно контролировать свою речь, в результате чего само употребление слова будет более тонким и точным [3]. Сознательное овладение литературным языком предполагает обязательное